

THOROCZKAY GÁBOR

A SZEZENI PRÉPOSTSÁG TÖRTÉNETÉNEK FŐBB KÉRDÉSEI A XIV. SZÁZAD KÖZEPÉIG*

A történeti Erdély egyetlen királyi prépostságának története a XIV. század közepéig napjainkban — az Erdélyi Okmánytárban regesztá formában, olykor integer szövegközlésben, teljességre törekvően közzétett forrásanyagnak köszönhetően — már jól feltárható, jóllehet az országrészt korai történetére jellemző forrásszegénység itt is csak egy töredékes kép megalkotását teszi lehetővé. Jelen írás ennek a feladatnak kíván eleget tenni, nagyban támaszkodva a hazai és a szász (német) történetírás vonatkozó megállapításaira.

Kristó Gyula utolsó könyvei közül kettő is meghatározóan érinti témánkat: az Árpád-kor idegen etnikumait tárgyaló munka a németek magyarországi megtelepedését tárgyalta monografikus ígérennyel,¹ míg a korai Erdélyt bemutató mű a németiség dél- és észak-erdélyi megjelenését foglalta össze.² E két viszonylag friss monográfia eredményeinek felhasználása felment az erdélyi és manapság inkább már németországi szász történetírás könyvtáryira duzzadt szakirodalmának ismertetésétől. Kristó megállapításait a következőképpen összegezhetjük: már a XI. század végén, XII. század elején megjelentek a külföldiek (németek, vallonok) Erdélyben, a dél-erdélyi *Desertumot* (pusztaságot) II. Géza király (1141–1162) engedte át az általa behívott németeknek. 1150 körülől folyamatos betelepülés zajlott e területre (adatok: 1204, 1206). A nyelvjárási sokszínűség több helyről való migrációt mutat, és a németeken kívül franciák (vallonok) és olaszok is letelepedtek a később egységesen szásznak nevezett német népesség mellett. A törzsterület a Nagyszében–Újegyház–Nagysink tengely mentén helyezkedett el, ezt hívták később *Altland*nak, míg a teljes déli német településterület összefoglaló neve Királyföld (*Königsboden*) lett. A XII. század végén (1185 vagy 1195) keletkezett III. Béla-féle jövedelemjegyzék szerint a királyi bevételek 9%-át már az erdélyi németek szolgáltatták be az uralkodói udvarnak.

---

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Itt köszönöm meg Körmendi Tamás barátom tanácsait a dolgozat elkészítéséhez.

1 *Kristó Gyula*: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Bp., 2003. (Kisebbségkutatás könyvek) (a továbbiakban: *Kristó*, 2003.) 121–165. p.

2 *Kristó Gyula*: A korai Erdély (895–1324). Szeged, 2002. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18.) 157–172. p.

A magyar királyság számára igen fontos dél-erdélyi németiség elsődleges szállásterülete, a még II. Géza által számukra átengedett régió III. Béla uralkodása (1172–1196) alatt jutott kiváltságos egyházi szervezethez. III. Cölesztin pápa (1191–1198) 1191. december 21-i okleveléből szerezhethünk tudomást arról:³ 1189 előtt a magyar király az erdélyi németeknek megengedte, hogy egyházaikat — a többi kiváltságos egyház mintájára — szabad prépostságba (*preposituram ... liberam*) szervezzék,⁴ mindezt a (már) lakatlan területre települt idegen népességnek Gregorius de Sancto Apostolo, a római Sancta Maria in Porticu szerpap-bíborosa, magyarországi pápai követ is engedélyezte.⁵ 1191-ben ezek az intézkedések nyertek római megerősítést abban az oklevélben, amelyben a pápa újfent biztosította az esztergomi érsek királykoronázó jogát, valamint az udvari hivatalviselők feletti lelki joghatóságát. Évtizedekkel később, 1231-ben IX. Gergely pápa (1227–1241) is újból ratifikálta az alapítást.⁶ Egy 1191–1196 között kelt oklevélben Gergely bíboros, egykori magyarországi pápai követ pontosította az alapítás mikéntjét: Adorján erdélyi püspök és P. szebeni prépost jogvitájában kifejtette, hogy nem az összes dél-erdélyi németet (*Flandrenses*), hanem csupán a II. Géza-féle pusztaság mindenkori lakóit rendelte a szebeni egyház alá.⁷ 1198-ban Adorján püspök kérésére mindezt megerősítette az előbbi oklevél átirásával III. Ince pápa (1198–1216).⁸ A szebeni prépostság, illetve a dél-erdélyi német papok és az erdélyi püspök tovább folytatódó vitájában Ince pápa a következő évben is a gyulafehérvári főpap pártját fogta.⁹ A szebeni prépost alá tartozó terület így a későbbiekben három székre: Szebenre, Újegyházra és Sinkre terjedt csak ki.

A szakirodalom alább következő áttekintéséből is látni fogjuk, hogy különböző állásfoglalások olvashatók a szebeni prépostság egyházi függőségi viszonyairól.

---

3 *Zimmermann, Franz-Werner, Carl-Müller, Georg-Gündisch, Gustav-Gündisch, Konrad:* Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I–VII. (1191–1486). Hermannstadt–Bukarest, 1892–1991. (a továbbiakban: UGDS) I. 1–2. p.; Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I–III. (1023–1359). Regesztákban jegyzetekkel közléteszi: Jakó Zsigmond–Hegyí Géza–W. Kovács András. Bp., 1997–2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 26., 40., 47.) (a továbbiakban: Erd. Okm.) I. 21. sz.

4 Erd. Okm. I. 19. sz.

5 Erd. Okm. I. 20. sz.

6 UGDS I. 50. p.; Erd. Okm. I. 158. sz.

7 UGDS I. 2–3. p.; Erd. Okm. I. 22. sz.

8 UGDS I. 3–4. p.; Erd. Okm. I. 24. sz.

9 UGDS I. 4–5. p.; Erd. Okm. I. 25. sz.

Ez nem is csodálható: a korszak forrásai is bizonytalanságot tükröznek. Ince pápa 1211-ben a németek egyházát közvetlen pápai alárendeltségben lévőként (*ad Romanam ecclesiam nullo pertinet mediante*) határozta meg, amelyben R. prépost megválasztásának ellenőrzését és az új főpap megerősítését Vilmos erdélyi püspökre bízta.¹⁰ 1212. január 18-án az új prépost közölte a pápával: a magyar király őt terjesztette elő a szebeni egyház élére, azonban a római szentszéknek való közvetlen lelki alárendeltség (*praepositura eadem ad nos in spiritualibus nullo pertinet mediante*) miatt pápai megerősítést is kér. A beiktatást III. Ince Bertold választott kalocsai érsekre és a kalocsai prépostra bízta.¹¹ 1212. február 12-én viszont a pápa abban a II. András királyhoz (1205–1235) küldött oklevélben, amelyben a magyar egyház vezetéséért már évtizedek óta vitatkozó esztergomi és kalocsai érsek kiegészését nem hagyta jóvá, elutasította a király kérését is, miszerint Szebenben új püspökséget létesítsenek a kalocsai egyháztartományban az erdélyi püspökség sérelmére, és mindezekon felül az oklevélből kiderül: a magyar uralkodó úgy tudta, hogy az ottani prépostság a pápai alávetettségben van, az esztergomi érsek megbízottai viszont abban a tudatban voltak, miszerint az esztergomi főpapnak az alárendeltségében működik. Így a kalocsai metropóliába beosztott új püspökség létrejöttével valamelyikük joga is csorbát szenvedne.¹²

Milyen következtetéseket vont le a fenti adatokból a kérdés iránt elsősorban érdeklődő szász, valamint a magyarországi történétírárs? A prépostságról eddig írott legerjedelmesebb munka szerzője, az 1940-es évek első felében a Romániánál maradt Dél-Erdélyben alkotó Karl Reinerth az alapítást 1190 körülre tette, és a prépostot *praelatus nullius dioeceseos*nak, közvetlen pápai alárendeltségben lévő főpapnak tekintette a fenti okleveles adatok teljességének ismeretében.¹³ A már

---

10 UGDS I. 10–11. p.; Erd. Okm. I. 39. sz.

11 UGDS I. 12. p.; Erd. Okm. I. 41. sz.

12 *Super episcopatu quoque de novo creando apud Cibirensem ecclesiam in Vltrasiluanam diocesi, qui metropoli Colocensi subdatur, petitionem regiam nequivimus exaudire, quoniam sive apostolicae sedi, sicut tu ipse firmiter potestatis, sive Strigoniensi metropoli, sicut procuratores ipsius fortiter asserebant, Cibiriensis praepositura sit in spiritualibus immediate subiecta, id absque dubio in alterutrum praeiudicium redundaret. Sed et quidam, qui se nuncium venerabilis fratris nostri Vltrasilvani episcopi faciebat, contradicebat omnino gravem et enormem Vltrasilvani episcopatus diminutionem allegans* (UGDS I. 13. p.; Erd. Okm. I. 42. sz.). Az Erd. Okm.-ban olvasható regesztát javítottam, a helyes értelmezésre ld. pl. Kiss Gergely: Az esztergomi érsek királyi egyházak feletti joghatóságának kialakulása a 11–13. században. In: Századok 145. (2011) 269–292. p. (a továbbiakban: Kiss, 2011.), különösen: 283. p.

13 Reinerth, Karl: Die freie königliche St. Ladislaus-Propstei zu Hermannstadt und ihre Kapitel. In: Deutsche Forschungen im Südosten 1. (1942) 319–361., 567–597. p. (a továbbiakban:

Németországban tevékenykedő Wolfgang Grandjean az alapítást 1189 nyarára vagy 1190-re helyezte Gergely bíboros-követ itineráriumának áttekintése után, és tagadta a szebeni egyház közvetlen pápai alárendeltségét. Hangsúlyozta, hogy a XII–XIII. század fordulóján vitás esetekben Róma mindig az erdélyi püspök mellé állt.¹⁴ Egy másik németországi kutató, Hans-Werner Schuster szűk negyedszázada viszont területi exemptiót feltételezett, püspökséghez hasonlatos, a pápának közvetlenül alárendelt egyházkormányzati egységet látott a szebeni prépostságban, tehát visszatért Reinerth 1940-es évekbeli állásfoglalásához. Ő a prépostság jogállásának fejlődését párban kezelte a dél-erdélyi németek világi autonómiájának kialakulásával.¹⁵ A kérdés hazai szakértője, Kiss Gergely szerint nehezen eldönthető, vajon Szeben pápai, esztergomi, erdélyi püspöki alárendeltségben működött-e, sőt olykor a kalocsai érsek joghatósága is felmerülhet. Végso soron azonban a esztergomi metropolita fennhatóságával számolt a dél-erdélyi társasegyház esetében.¹⁶

Magam úgy látom, hogy a prépostság alapítása után az egyházi tényezők bizonytalanok voltak annak jogállásában. Az erdélyi századok az exemptio legfelsőbb szintjét jelentő pápai alárendeltségben voltak érdekeltek, ezt néha a pápa is elismerte az alapítás utáni évtizedekben, de végül is a XIII. század későbbi időszakaiban a többi magyarországi királyi prépostsághoz hasonlóan — kivétel a pápaság alá beosztott Székesfehérvár¹⁷ — az esztergomi főpap joghatósága alá került szebeni egyházuk (l. pl. 1264-ből az erre vonatkozó utalást¹⁸). Ennek oka minden bizonnyal az érsek jó érdekérvényesítő képességében rejlett. A pápaság olykor teljesen bizonytalan volt a prépostság függelmi viszonyaiban, alább látni fogjuk, hogy néhányszor az erdélyi egyházmegyéhez tartozónak tekintették. Szeben Esztergom alá rendeltségével még így is kedvezőbb helyzetbe került, mintha az erdélyi püspökség joghatósága alá tartozó, esetleg prépostja

---

Reinerth, 1942.), különösen: 320–321., 329–331. p.

- 14 *Grandjean, Wolfgang*: Die Anfänge der Hermannstädter Propstei im Spiegel päpstlicher Urkunden. In: Zur Rechts- und Siedlungs-geschichte der Siebenbürger Sachsen. Köln–Wien, 1971. 269–275. p. (Siebenbürgisches Archiv 8.) (a továbbiakban: *Grandjean*, 1971.), különösen: 269–272. p.
- 15 *Schuster, Hans-Werner*: Zur Autonomie der Hermannstädter Propstei. In: Ungarn-Jahrbuch 16. (1988) 1–9. p. (a továbbiakban: *Schuster*, 1988.).
- 16 *Kiss*, 2011. 283., 288. p.
- 17 *Kiss Gergely*: A székesfehérvári prépostság egyházi helyzete a középkorban. In: Századok 141. (2007) 271–297. p.
- 18 UGDS I. 91. p.

útján a gyulafehérvári káptalanba betagozódó egyházzá vált volna, ami minden bizonnyal a püspök szándéka lehetett. Később egy időszakra szorosabbá vált az erdélyi püspökség és a szebeni prelátus kapcsolata, hiszen az egyik XIV. századi prépost a gyulafehérvári kanonokok sorát gyarapította.

A Gergely bíboros-követ által jóváhagyott alapítás valószínűsíthető időpontja (1189–1190) és a prépostság védőszentje (Szent László király) bizonyos mértékig ellentétben állnak egymással. A hazai történetírás kivétel nélkül 1192-re helyezi a lovagkirály kanonizációját, aki csak ezután válhatott valamely egyház patronusává, de Szeben prépostsága ekkor már minden bizonnyal létezett. A kérdés avatott szakértője, Klaniczay Gábor joggal hívta fel a figyelmet a szentté avatásról beszámoló Spalatói Tamás pontatlanságaira¹⁹ (pl. a hat évvel később trónra lépő III. Ince pápát szerepelteti 1192-nél III. Cölesztin helyett).²⁰ Így elképzelhető, hogy a későbbi kutatás éppen a dél-erdélyi prépostság viszonylag szilárdan meghatározható alapítási dátuma miatt fogja kétségessé tenni a kanonizáció megkérdőjelezhetetlenné merevült 1192. évi datálását, és fog felvetni esetlegesen egy korábbi időpontot.

Magyarázatot igényel II. András azon törekvése, amely a szebeni prépostság 1211. évi püspökséggé tételére irányult. Néhány birtokadományozásról szóló adat, illetve a valószínűleg ekkor működő magyarországi Anonymus történetíró híres megjegyzése a Magyarország javait lelegető „rómaiakról” abba az irányba mutat, hogy 1210 körül a német eredetű Gertrúd királyné kivételesen kedvező helyzetbe kívánta hozni a magyar királyság területén élő németeket, azaz a német-római birodalom egykori és akkori alattvalóit.²¹ Szeben egyházmegyévé tételével és a kalocsai egyháztartományba való beosztásával növekedett volna a királyné fiatal és ambiciózus öccsének, Bertold kalocsai érseknek a befolyása, illetve a dél-erdélyi németek is jelentős lépést tettek volna előre egyházi önállóságuk megteremtésének útján. Az ellenerők (Esztergom, Erdély főpapjai) azonban sikerrel akadályozták meg a pápaságnál a kalocsai főpap tervének megvalósulását. Bertold kárpótlásul — némileg szokatlan módon — egy magas világi tisztséget, az erdélyi vajdaságot

---

19 *Klaniczay Gábor*: Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Bp., 2000. 161–162. p.

20 *Thomae archidiaconi Spalatensis: Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum* — Archdeacon Thomas of Split: History of the Bishops of Salona and Split. Latin text by Olga Perić. Ed., transl., annot. by Damir Karbić–Mirjana Matijević Sokol–James Ross Sweeney. Bp.–New York, 2006. (Central European Medieval Texts 4.) 134., 136. p.

21 *Kristó Gyula*: A korai feudalizmus (1116–1241). In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: Székely György. Szerk.: Bartha Antal. Bp., 1984. 1007–1415., 1678–1712. p. (Magyarország története tíz kötetben I/2.), különösen: 1280–1287. p.

szerezte meg.²² A honfitársaival szemben elfogult királyné és törtető öccse szándékai nem sok eredménnyel jártak, és a németek iránti kedvezés, amely még 1222-ben is idegenellenes intézkedések megtételéhez vezetett az Aranybullában, 1213-ban a királyné életébe, és nem sokkal később Bertold Magyarországról való távozásába került. Az erdélyi szászok politikai-gazdasági autonómiájukat 1224-ben, az Andream kiváltságlevél kiadásával érték el. Ez a cselekedet minden bizonnyal a magyar királyságból való kiválásra készülődő, a Barcaságot kézben tartó német lovagrend elűzését megelőző, a dél-erdélyi németek jóindulatát megnyerő lépésnek tekintendő II. András király részéről.²³ Önálló püspökséghez azonban nem jutottak a középkor folyamán, ez a körülmény bizonyára egyik előidézője volt a reformáció gyors terjedésének körükben.

Kik voltak a szebeni prépostok az általam vizsgált időszakban? Wertner Mór, a XIX–XX. század fordulójának nagy tudású amatőr történész-genealógusa összeállította sorozatukat,²⁴ magam is az ő megállapításaiból indulok ki. Az első főpaprak csak neve kezdőbetűjét ismerjük, amely P. volt. 1198 után nem fordul elő a forrásokban. Dezső kancellár (1199–1201) 1200-ban szerepel először szebeni prépostként,²⁵ 1202-ben már csanádi püspökként találkozunk vele,²⁶ ez utóbbi tisztséget 1228-ig töltötte be. Mint a kancellária vezetője bizonnyal csak a javadalmat élvezte, a prépostság életébe kevéssé folyhatott bele. Ez Kubinyi András megállapítása szerint a királyi prépostságok döntő többségénél jellemző volt, vezetőjük (illetve más javadalmas tagjaik) az államkormányzat és a királyi írásbeliség valamely fontos posztján tevékenykedtek, és nem társasegyházuk irányításával foglalkoztak, nem ott tartózkodtak életvitelszerűen.²⁷ Már idézett

---

22 *Grandjean*, 1971. 273–275. p.

23 *Kristó*, 2003. 126–127. p.

24 *Wertner Mór*: Az erdélyi németek bevándorlása, a szebeni prépostság a XIV. század végéig. Meghatározások és helyreigazítások. In: Erdélyi Múzeum 26. (1900) 301–312., 397–413. p. (a továbbiakban: *Wertner*, 1900.). Adatait a prépostok püspöki, kancelláriai működésére vonatkozóan olykor javítottam *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája (1000–1301). Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiai, adattárak 11.) c. munkája alapján.

25 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II/4.* Szerk.: Szentpétery Imre–Borsa Iván. Bp., 1923–1987. (a továbbiakban: *Reg. Arp.*) 188. sz.

26 Uo. 197. sz.

27 *Kubinyi András*: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. században. In: *Uő*: Főpaprak, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp., 1999. 7–67. p. (METEM-könyvek 22.), különösen: 47–52. p.

1211. és 1212. évi adatok szerint²⁸ ekkor egy R. betűvel kezdődő nevű főpapja volt Szebennek. 1212-ben több adatunk van arra, hogy Tamás kancellár (1209–1217), veszprémi prépost (1210–1212) egyidejűleg betöltötte a szebeni préposti stallumot is.²⁹ Ugyanő később fehervári prépost, majd 1217-től egri püspök, pályája végén, 1224-ben pedig rövid ideig esztergomi érsek is volt. Róla is inkább a javadalom élvezését, mint a prépostság tényleges vezetését feltételezhetjük. 1230-ban egy Florentinus nevű szebeni prépost és esztergomi kanonok vásárolta meg hat és fél ezüstmárkáért egy esztergomi vallon aranyműves özvegyének és fiának Tata helységben (jelenleg puszta Szlovákiában Párkányánána és Kőhidgyarmat között) lévő 1 ekényi földjét és 2 földrészét.³⁰ Wertner szerint korábban (1224–1225) valószínűleg az aradi társaskáptalan örkanonokja volt, aki szentszéki követségben is járt a II. András által bepanaszolt esztergomi prépost és ispotályos rend ügyében, egyidejűleg a királyi udvar papja és *procurator* volt.³¹ IX. Gergely pápa oklevele szerint 1235 előtt az erdélyi püspök és a kolozsmonostori apát tized- és joghatósági vitájában más prépostokkal együtt Florentinus szebeni prépost is döntőbíró volt, és Kolozsmonostor javára ítélt.³²

A következő név szerint ismert szebeni prépost Miklós királyi alkancellár (1240–1241) volt. Vele először 1240 áprilisában találkozunk szebeni főpapi minőségében,³³ tisztségét haláláig, az 1241. április 11-én bekövetkező muhi csatáig viselte. A tatárokkal való küzdelemről író Rogerius mester Siralmas ének című munkájában beszámol előkelő származásáról, valamint arról, hogy eleste előtt végzett egy tatár vezérrel. Halálakor nála volt a királyi pecsét, amit a mongolok megtaláltak, és felhasználtak arra, hogy IV. Béla király (1235–1270) nevében okleveleket, leveleket hamisítsanak.³⁴ Miklós is a királyi udvarban

---

28 Ld. 10–11. jegyz.

29 Reg. Arp. 269., 270., 272., 273. sz.

30 Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Edd.: Ferdinandus Knauz–Ludovicus Crescens Dedek–Gabriel Dreska et alii. I–IV. Strigonii–Bp., 1874–1999. I. 273. p. Tatára ld. Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp., 1963–1998. II. 314–315. p.

31 A Wertner által nem hivatkozott dokumentumokat magam azonosítottam, ld. *Augustinus Theiner: Vetera monumenta historica Hungariorum sacra illustrantia*. I–II. Romae, 1859–1860. I. 52., 54. p.

32 UGDS I. 64–65. p.; Erd. Okm. I. 181. sz.

33 Reg. Arp. 677., 689., 704–705. sz.

34 Anonymus and Master Roger. Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum. — Anonymus, Notary of King Béla: The Deeds of the Hungarians. Ed., transl., annot. by Martyn Rady–László Veszprémy. Magistri Rogerii Epistola in miserabile carmen super destructione Regni Hungariae per tartaros facta. Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the

tevékenykedő egyházi közép- és középrétegbeli klerikus volt, valószínűleg nem sok dolga akadt erdélyi egyházával. A következő ismert szebeni prépost Tamáshoz hasonlóan esztergomi érsekként fejezte be pályafutását: Benedek korábban is V. István ifjabb király környezetében élt, 1257-ben kancelláriai jegyzője volt, majd 1259-ben valkói főesperes, friesachi prépost és ifjabb királyi alkancellár 1264-ig, 1261–1262 között szebeni prépost,³⁵ majd tíz éven át aradi prépost, alkancellár (1270–1272), később rövid ideig az óbudai társaskáptalan élén állt, végül 1274-től haláláig, 1276-ig választott esztergomi érsek, a magyar egyház vezetője.³⁶ Wertner Mór szerint a dunántúli Lőrente (Lőrinte)-genus tagja volt,³⁷ Karácsonyi János azonban bebizonyította: ez a kapcsolat hamis dokumentumokon alapul.³⁸ Ezután a főpap nemzetségbe sorolása lehetetlenné vált.

A királyi alkancellári tisztséget (1286–1297), ill. pályafutása zárásaképpen a győri püspöki tisztséget (1295–1308) is betöltötte a dunántúli kisnemesi származású Tivadar, aki a szebeni préposti stallumot 1284–1287 között birtokolta,³⁹ utána a legelőkelőbb királyi egyház, a fehérvári Szűz Mária-bazilika élére került prépostként. Tivadar is a királyi kormányzat egyik vezető személyisége volt, 1290-ben a Szent Korona megőrzésében is komoly szerepe volt.⁴⁰ Minden bizonnyal ő sem irányította személyesen szebeni prépostságát. A XIII. századból ismert szebeni prépostok sorát János zárja, róla szóló két adatunk bírói tevékenység közben mutatják: 1288-ban az erdélyi püspök ugocσαι tizedügyében döntött másokkal,⁴¹ 1289-ben pedig a megyesi szász papok és az erdélyi káptalan tizedvitájában közvetített szintén többedmagával.⁴² Valószínűleg

---

Kingdom of Hungary by the Tatars. Transl., annot. by János M. Bak–Martyn Rady. Bp.–New York, 2010. (Central European Medieval Texts 5.) 186., 190., 192. p.

35 Reg. Arp. 1775., 1776–1781., 1784., 1787–1792., 1918. sz.

36 Hibákat nem nélkülöző életrajzára ld. *Beke Margit*: III. Benedek. In: *Esztergomi érsekek (1001–2003)*. Szerk.: Beke Margit. Bp., 2003. 125–127. p.

37 *Wertner*, 1900. 407. p.

38 *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Utószó: *Kubinyi András*. Reprint. Bp., 1900. [1995.] 809. p.

39 Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta ducum, ducissarum, stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica*. Szerk.: Szentpétery Imre–Zsoldos Attila. Bp., 2008. 147., 218. sz.; Reg. Arp. 3419–3420., 3422–3425., 3427–3428., 3431–3434., 3437–3439., 3442., 3444., 3446–3450., 3457. sz.

40 Reg. Arp. 3900. sz.

41 UGDS I. 158–159. p.; Erd. Okm. I. 440. sz.

42 UGDS I. 159–160. p.; Erd. Okm. I. 445. sz.

még 1296-ban is ő töltötte be a préposti tisztséget.⁴³ ÓrOLA már inkább feltételezhető, hogy ténylegesen vezette dél-erdélyi egyházát.

A XIV. század általam vizsgált első négy évtizedéből jó pár adat vonatkozik szebeni prépostokra. 1308 januárjában V. Kelemen pápa (1305–1314) Poitiers-ben kiadott oklevelében az esztergomi egyházmegyében fekvő szebeni prépostság fejét utasította arra, hogy hozzon döntést a gyulafehérvári főesperes és az erdélyi egyházmegyében fekvő Medgyes vidéki (szász) papok vitájában. A papok szerint a főesperes a szokottnál több járandóságot követelt tőlük. Sajnos a prépost nevét a dokumentum nem tartotta fenn.⁴⁴ Ugyanezen év februárjában a pápa ugyancsak Poitiers-ben kiadott diplomájában újólaj a szebeni prelátust bízta meg azzal, hogy érvényt szerezzen Medgyes föld dékánóságának papjai és a gyulafehérvári (erdélyi) káptalan közötti tizedvitát lezáró, közvetítők által létrejött, és Péter erdélyi püspök által is jóváhagyott megegyezésnek. A prépost nevét ebből az oklevélből sem ismerjük meg.⁴⁵

1321-ben Miklós volt a prépost. Ez év júliusában Kolozsvári János mester, a szebeni polgárok és Heydenricus szebeni plébános képviselője olvasta fel Benedek csanádi és Ivánka váradi püspök előtt megbízóinak a pápasághoz intézett fellebbezését, miszerint a szebeni prépost és elődjei már régóta kegyuraságot követelnek maguknak a kiváltságolt szebeni plébániaegyház felett, beszedik tizedeit és egyéb jövedelmeit. A korábbi zavaros idők miatt a szebeniek nem tudtak a fentiek tárgyában jogorvoslatot keresni, de I. Károly király (1301–1342) konszolidációja után a római szentszéknél biztosítani kívánják jogaikat. A két püspöktől kérik, hogy állítsanak ki fellebbezést igazoló iratot.⁴⁶ Két nappal később a csanádi és váradi püspök kiállította a kért igazoló iratot.⁴⁷ 1322-ben XXII. János pápa (1316–1334) Konrád olmüti püspököt (1316–1326) bízta meg a fenti — a szebeni „vidéki” prépost (*prepositus ruralis Cibiniensis*) és a szebeniek, valamint plébánosuk között fennálló — jogvitában való döntéssel, mivel a szebeni plébános és lakók tartanak a prépost befolyásától, valamint félnak attól is: az esztergomi

---

43 Erd. Okm. I. 543. sz.

44 UGDS I. 237–238. p.; Erd. Okm. II. 75. sz.; Anjou-kori oklevéltár. I–XV. (1301–1331), XVII. (1333), XIX–XXI. (1335–1337), XXIII–XXVIII. (1339–1344), XXXI. (1347). Szerk.: Almási Tibor–Blazovich László–Géczy Lajos–Kőfalvi Tamás–Kristó Gyula–Makk Ferenc–Piti Ferenc–Sebők Ferenc–Tóth Ildikó. Szeged, 1990–2010. (a továbbiakban: Anjou-oklt.) II. 303. sz.

45 UGDS I. 238. p.; Erd. Okm. II. 76. sz.; Anjou-oklt. II. 311. sz.

46 UGDS I. 350–352. p.; Erd. Okm. II. 401. sz.; Anjou-oklt. VI. 189. sz.

47 UGDS I. 350–352. p.; Erd. Okm. II. 402. sz.; Anjou-oklt. VI. 191. sz.

érsekségben nem folytatható le biztonságosan a per.⁴⁸ A XIV. század későbbi évtizedeiből való adatok bizonyítják: a prépostnak nem sikerült maga alá gyűrnie a szebeni plébániát.⁴⁹ Érdemes felfigyelni arra, hogy a pápaság nem hivatkozott a szebeni prépost közvetlen alárendeltségére, amely jó száz évvel korábban még vita tárgya volt Róma és Esztergom között.

1324-ben az Erdélybe látogató, a tartományt pacifikáló I. Károly kíséretében tartózkodó Boleszláv esztergomi érsek Tamás szebeni prépostot, káplánját hű szolgálatai jutalmául kanonokjává tette, az esztergomi egyház kórusában stallummal, a káptalanban szavazattal jutalmazta meg, és megígérte: a legközelebb megüresedő kanonoki javadalmat is neki fogja adományozni.⁵⁰ Kérdéses, hogy a pár évvel korábban Szeben város lakóival és az ottani plébánossal vitába keveredő Miklós prépostot mikor váltotta fel az esztergomi kanonikátushoz is jutó Tamás. 1327 nyarán Avignonban kiadott oklevelében XXII. János pápa az erdélyi egyházmegye [!] szebeni egyházának prépostját bízta meg azzal, hogy szerezze vissza az erdélyi (gyulafehérvári) káptalan elidegenített javait.⁵¹ 1328 márciusában a király a gyulafehérvári káptalannak adott megbízást, hogy vizsgálja ki és adjon írásbeli jelentést a következőkről: a szebeni prépostságnak ténylegesen régtől fogva volt-e vízaknai sóbányája, miként ezt Tamás prépost állította, aki e tárgyban új kiváltságlevél kiállítását is kérte.⁵² Vízakna birtoklására alább még visszatérek. Az 1328. évi adat egyébként bizonyítja, hogy egy évvel korábban is a már korábról ismert Tamás prépostot bízták meg az erdélyi káptalan birtokainak visszaszerzésével.

1330 májusában Tamás szebeni prépost mesterként (*magister*) és erdélyi kanonokként tűnik elénk a forrásokból, ekkor a váradi székeskáptalan előtt sebesi szász papokkal egyezett ki többedmagával az erdélyi püspök és káptalan megbízásából.⁵³ Ugyanekkor a váradi kanonokok bizonyították, hogy Tamás prépost más erdélyi kanonokok mellett elengedte egy bizonyos pénzbeli tartozás

---

48 UGDS I. 360–361. p.; Erd. Okm. II. 419. sz.; Anjou-oklt. VI. 509. sz.

49 Reinerth, 1942. 569–570. p.

50 Tamás prépostot az érsek *habita deliberatione provida et matura ecclesiae nostrae Strigoniensis tenore praesentium recipimus in canonicum et in fratrum stallum sibi in choro et vocem in capitulo concedentes, promittentes eidem praebendam canonicaem, primo loco vacaturam conferre ...* (UGDS I. 387.; Erd. Okm. II. 503. sz.; Anjou-oklt. VIII. 385. sz.).

51 UGDS I. 411–412. p.; Erd. Okm. II. 589. sz.; Anjou-oklt. XI. 293. sz.

52 UGDS I. 415. p.; Erd. Okm. II. 614. sz.; Anjou-oklt. XII. 112. sz.

53 UGDS I. 433–435. p.; Erd. Okm. II. 676. sz.; Anjou-oklt. XIV. 303. sz.

felét is a sebesi szász papoknak.⁵⁴ Ez az egyetlen eset az általam vizsgált korszakból, hogy a szebeni egyház feje betagozódott a gyulafehérvári káptalanba. Esztergomi kanonoksága valószínűleg nem teljesedett be, mivel a Tamást gyulafehérvári káptalani tagként említő kútfők nem említik esztergomi kanoniját. 1331-ből rendelkezünk egy kimutatással az erdélyi káptalan bevételeiről, és azoknak az illetékesek közötti szétosztásáról is, e kútfőben is szerepel Tamás szebeni prépost kanonokként.⁵⁵ 1332 januárjában a Magyarországon tartózkodó pápai követség szólította fel Tamás prépostot, hogy mivel szebeni papok másolatot kértek a követség tagjaitól és íródeákjától egy pápai levélről és Budán előttük folyó perük iratairól, de azt nem vették át, és az íródeákat sem fizették ki, a prépost figyelmeztesse papjait háromszor, majd közösítse ki őket mindaddig, míg tartozásukat ki nem egyenlítették.⁵⁶ Tamás még 1338 áprilisában is szebeni prépost és erdélyi kanonok volt, amint azt egy, a gyulafehérvári káptalan által Vizakna ügyében átírt oklevél bizonyítja.⁵⁷ Ez a jelenleg ismert utolsó adat személyéről. Az általam vizsgált korszakban más szebeni prépostról nem maradt fenn tudósítás.

Hány kanonokot ismerünk a XIV. század közepéig a szebeni egyházban? A többi magyar királyi prépostsághoz képest látszólag megdöbbentő az eredmény, csupán egyet! 1245 februárjában IV. Ince pápa (1243–1254) Teodoricusnak, Szászsebes (Malembach, Mühlbach) plébánosának, szebeni kanonoknak az erdélyi egyházmegyében [!] (*canonico Cibiniensi Ultrasilvanae diocesis*) engedélyezi: mivel a tatárjárás miatt javadalmaiból kevés a bevétele, újabb javadalmakat is szerezhesen, dacára az ezt tiltó egyházi rendelkezéseknek.⁵⁸ Annak oka, hogy csak egy kanonoknak nevezett káptalani taggal találkozunk a szebeni prépostság XIV. század közepéig terjedő történetében, a dél-erdélyi németiség sajátos egyházi viszonyaiban rejlik.

Régóta ismeretes a történeti kutatás előtt, hogy mind a szebeni prépostság, mind az azon kívül eső, erdélyi egyházmegyebéli német egyházközségek dékánok irányítása alatt álltak. Ezek általában szász székenként jöttek létre. A dékánátusokat az erdélyi (szász) történetírás a bevándorlás előtti, anyaországi egyházszervezet erdélyi megfelelőinek véli. A dél-erdélyi szász plébániák dékánóságok szerint

---

54 UGDS I. 435–436. p.; Erd. Okm. II. 677. sz.; Anjou-oklt. XIV. 304. sz.

55 Erd. Okm. II. 708. sz.

56 Documente privind istoria României. C. Transilvania. Veacul XIV. I–IV. București, 1951–1955. (a továbbiakban: Doc. Trans.) III. 254–255., 567–568. p.; Erd. Okm. II. 725. sz.

57 UGDS I. 495–496. p.; Erd. Okm. II. 993. sz.

58 UGDS I. 71–72.; Erd. Okm. I. 198. sz.

adóztak, fizettek tizedet, később már a dékánátusok döntöttek az egyes egyházak betöltéséről, a dékánok pedig bírói felhatalmazást is kaptak. A dékánágok adóztak a királynak, valamint az erdélyi püspöknek is. Ezeket az egyházigazgatási egységeket káptalannak is nevezték, bár a kutatók egy része a két intézményt nem tartja azonosnak (pl. az adott dékánátuson kívüli papok is csatlakozhattak annak káptalanjához), míg mások időbeli különbségüket hangsúlyozzák: előbb hívták ezeket az öngazgató egyházi testületeket dékánágnak, később pedig káptalannak.⁵⁹

A szebeni prépostságon kívül eső, az erdélyi egyházmegye joghatósága alá tartozó, dékánátusokba tömörülő szász plébániák többnyire hívős viszonyban voltak a felettük joghatóságot gyakorló, tőlük többféle jogcímen (tized, cathedraticum stb.) jövedelmet beszedni kívánó erdélyi püspökséggel és a helyi főpásztort képviselő kanonokokkal, főesperesekkel, ellentétek olykor komoly konfliktusokhoz is vezettek. Ezek közül a leghíresebb az 1277. évi, amikor a püspöki székhelyet megtámadó szászok és vallonok rágyújtották a gyulafehérvári székesegyházat az oda menekült káptalani tagokra, közöttük több főesperesre és a hívősereg,⁶⁰ de a XIV. század eleje is vitáktól volt hangos. Ekkor Gentilis bíboros, az I. Károly királyságát oly hathatósan támogató pápai követ próbált meg a szebeni dékánátuson kívüli egyes szász papok és a gyulafehérvári kanonokok anyagi természetű vitájában dönteni. Ez az évtizedekkel később lezáruló pereskedés azért is közismert, mert a vizsály egyik szakaszában hosszasan taglalták a közhitelűség követelményeit a különféle magyarországi oklevelekkel kapcsolatban.⁶¹

A következőkben a szebeni prépostság dékánjaival kapcsolatos adatokat tekintem át az általam vizsgált időszakra vonatkozóan. 1264 májusában Fülöp esztergomi érsek, királyi kancellár az esztergomi érsek alárendeltségében

---

59 *Müller, Georg Eduard*: Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten (1192–1848). Ein rechtsgeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der deutschen Landeskirche in Siebenbürgen. Hermannstadt, 1934. (Beiträge zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Deutschen in Rumänien 8.); *Schuster*, 1988. 2–3. p. 9. jegyz.

60 Ld. pl. UGDS I. 254. p.; Erd. Okm. I. 349., ill. 351. sz. [Ez utóbbi teljes szövegű közlés]; UGDS I. 130–132. p.; Erd. Okm. I. 352. sz.

61 *Kumorovitz Lajos Bernát*: Az autentikus pecsét. In: Turul 50. (1936) 45–68. p., különösen: 63–66. p.; *Csukovits Enikő*: Egyházi és világi oklevelek hitelessége a szentszéki bíróságok előtt. (Egy vizsgálat tanulságai). In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk.: Kovács András–Sipos Gábor–Tonk Sándor. Kolozsvár, 1996. 126–134. p.; *Somogyi Szilvia*: Információáramlás és a közhír keletkezése egy 14. század eleji egyházi bírósági per vallomásainak tükrében. In: Kút 9. (2010) 2. sz. 246–250. p.

működő erdélyi szebeni egyházmegye [!] dékánjának és plébánosainak (*decani et plebanorum de Scybiensi diocesi Ultrasilvana ad nos et sanctam ecclesiam Strigoniensem immediate spectantium*), a tőle való távolság miatt engedélyezte, hogy a püspöki szentségeket az ő nevében bármelyik püspöktől felvehessék, de mindezek megtörténtét az évenként tartandó érseki tartományi zsinaton írással kell igazolni.⁶² Ugyanekkor az esztergomi főpap a tőle függő szebeni plébánosok számára elsőfokú bírói fórumnak a dékánt tette meg. (A másodfokú instancia már az érsek volt).⁶³ A forrásokban itt először előkerülő szebeni dékán e helyen a helyi plébánosok előjárójaként tűnik elénk, aki olyan jogokat kap meg, mint amelyeket a prépost szokott gyakorolni, és nem olyan, más káptalanokban működő, általában évenként választott dékán-kanonokként, aki elsősorban a javadalmak felosztásáért és a testület jogi vonatkozású ügyeiért volt felelős.⁶⁴ Ezeket az okleveleket 1282-ben Reynaldus szebeni dékán, szelindeki (Stolchumbercht, Stolzenburg) plébános kérésére Lodomér esztergomi érsek átírta és megerősítette.⁶⁵ Reynaldus az első név szerint is ismert szebeni dékán. 1288-ban Lodomér érsek az erdélyi szebeni és barcasági vármegyék-beli prépostnak, dékánoknak, plébánosoknak és más, világi személyeknek írt egy levelet IV. (Kun) László király (1272–1290) viselt dolgairól, de ennek az episztolának a hitele kérdéses.⁶⁶ Ezzel a vitatott authenticitású dokumentummal zárul a szebeni dékánokra vonatkozó Árpád-kori kútfők sora.

Az Anjou-kor első felében 1302-ben találkozunk először szebeni dékánnal. A jövőben még többször szemünk elé kerülő Walbrunus dékán a szebeni szék lakóinak *universitasa* által kiállított igazoló oklevél szerint először nem kívánta megerősíteni a hermányi (Castenholz) lakosok és plébániai hívek (*populi et plebizani*) által egyhangúlag papjukká választott és neki megerősítésre bemutatott Dániel comes fia Pétert, aki kiskorú volt, de végül az *universitas* kérésére, a káptalan előtt elismerte hermányi plébánosnak. Cserében viszont kérésére a szebeniek *universitasa* megígérte: többé nem terjeszt elő gyermekkorban lévő

---

62 UGDS I. 91. p.; Erd. Okm. I. 246. sz.

63 UGDS I. 91–92. p.; Erd. Okm. I. 247. sz.

64 *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 1971. 64–65. p.; *Solymosi László*: Az egrí káptalan dékánválasztási statútumai a XV. századból. In: Levéltári Közlemények 63. (1992) 137–156. p., különösen: 143–144. p.

65 UGDS I. 144. p.; Erd. Okm. I. 394. sz.

66 *Karácsonyi János*: A mérges vípera és az antimonialis. Kórkép Kun László király idejéből. In: Századok 44. (1910) 1–24. p., különösen: 8–11. p.; Erd. Okm. I. 436. sz.

személyt plébánosnak.⁶⁷ A szebeni dékán itt az illetékes főpásztor helyetteseként jár el, akit nem a préposttal, hanem az esztergomi érsekkel kell azonosítanunk. Azt a szerepet tölti be, amely egy egyházmegyében az általános helynöké volt a XIII. század közepétől Európa-szerte.⁶⁸ 1308-ban a szebeni dékán, és 1309-ben egy szebeni domonkos szerzetes útján a prépost járult hozzá Gentilis bíboros, pápai követ ellátásához. Az olasz nyelvű számadáskönyvek mindkét esetben az esztergomi érsekséggel hozzák kapcsolatban a szebeni egyházi vezetőket.⁶⁹

1309-ben találkozunk egy korábbi szebeni dékánnal: Reynold mester, szelindeki plébános többekkel vizsgálatot tart az erdélyi szász papok és a gyulafehérvári káptalan viszályának egyik fázisában.⁷⁰ 1309-ben — legalábbis a modernkori oklevélkiadók (román kutatók, Jakó Zsigmond) szerint — Gisbertus a szebeni (*Viniensis*) dékán, aki Gentilis pápai követ előtt tiltakozik amiatt, hogy Kán László erdélyi vajda és tartományúr akadályozza a gyulafehérvári kanonokokkal pereskedő hét szász káptalan képviselőinek utazását, illetve igazolja: e papok engedelmessé válnak a legátusnak, költségeiket is megtérítették.⁷¹ Valószínűleg szintén 1309. évi az a Szebenben kelt október 20-i oklevél, ahol Gisbertus szebeni (*Cybinienensis*) dékán és Waltherus keresztes lovag, szebeni mester pápai bírakként utasítanak két plébánost, hogy egy peres ügyben idézzék meg színük elé a nagyküüllői főesperest.⁷² Ez a diploma megerősíti azt az azonosítást a szebeni dékán személyével kapcsolatban, amelyet az előzőekben említett dokumentum kapcsán végzett el a román kutatás és Jakó Zsigmond.

A következő szebeni dékánra vonatkozó adat 1327-ből származik. Ekkor Miklós töltötte be ezt a tisztséget, aki kistoronyi (Neppendorf) plébános is volt egyidejűleg. Az általa kiadott, pecsétjével, valamint a szebeni káptalan pecsétjével megerősített oklevéllel a dékánátus-beli sellenberki (Schellenberch) és a nagydisznódi (Heltau) plébános tizedvitáját döntötte el az utóbbi pap javára, bírótársai is a szebeni dékánok egyes papjai voltak (a szebeni, vízaknai,

---

67 UGDS I. 224–225. p.; Erd. Okm. II. 19. sz.; Anjou-oklt. I. 286. sz.

68 *Southern, R. W.*: A nyugati társadalom és egyház a középkorban. Bp., 1987. 245. p. (Southern magyar fordítása helytelenül „általános érseki helynök”-öt hoz „általános helynök” helyett!)

69 *Acta legationis cardinalis Gentilis (1307–1311)*. Bp., 1885. (Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia I/2.) 420., 426. p.; Erd. Okm. II. 95. sz.

70 UGDS I. 240–241. p.; Erd. Okm. II. 97. sz.; Anjou-oklt. II. 551. sz.

71 UGDS I. 247. p.; Doc. Trans. I. 104. p. [román fordítás]; Erd. Okm. II. 111. sz.; Anjou-oklt. II. 645. sz. [E legutóbbi helyen Kristó Gyula nem azonosítja szebeni dékánként, de jelzi a román oklevélközlés ebbéli identifikálását].

72 UGDS I. 294–295. p.; Erd. Okm. II. 157. sz.; Anjou-oklt. II. 759. sz.

veresmarti [Rothberg], illetve hermányi plébánosok).⁷³ 1330–1336 közé datálták a XIX. század végén az erdélyi szászság okleveleit kiadó történészek azt a dokumentumot, amelyben Walbrunus szebeni dékán, szelindeki plébános és az egész szebeni káptalan Telegdi Csanád esztergomi érseknek írt. Ebben kérték, hogy régi kiváltságukat, a dékán püspököt helyettesítő szerepkörét erősítse meg, hiszen az esztergomi főpaptól való távolság a híveket megakadályozza (egyházi) ügyeik ottani intézésében. Azt is kérvényezték, hogy új dékánjukat is ruházza fel az érsek ezzel a joggal.⁷⁴ 1332 januárjában azonban még Miklós a szebeni dékán, Wolbrunus (=Walbrunus) szelindeki plébános ugyanekkor. Az őket említő, a pápai követség által kiállított oklevelet már korábban, Tamás prépost kapcsán szóba hoztam.⁷⁵ 1336 novemberében viszont megint csak Walbrunus szelindeki plébános a szebeni dékán. Ekkor ugyanis Telegdi Csanád esztergomi érsek közölte, hogy a Walbrunus és Mihály brassói dékán-plébános a szebeni és brassói papok közössége (*universitas*) képviselőiben az *universitasok* pecsétjeivel megerősített írásban számos panaszt tettek előtte. Ezek lényegében a világi elemek egyházi ügyekbe való beavatkozását (bíróságok, végrendelkezés, papok utáni öröklés) jelentették, továbbá törvényes kort el nem ért plébánosok megválasztását ölelték fel. Csanád érsek mindezen káros jelenségek megszüntetését írta elő, megerősítve a szebeni dékán joghatóságát a papok elleni büntetések kiszabásában, illetve minden alkalmazandó lelkipásztornak a szebeni dékán előtt kellett (más egyházakból való) elbocsátó vagy ajánlólevelét bemutatnia.⁷⁶ Megkockáztatom annak kijelentését, hogy Miklós és Walbrunus dékáni működését figyelembe véve, a fentebb 1330–1336 közé datált oklevél keletkezési idejét leszűkíthetjük 1332–1336 közötti intervallumra.

Karl Reinerth szerint a szebeni káptalan tagjai a tatárjárás pusztításai után kereshettek plébániákat maguknak abból a célból, hogy eltartsák magukat (ld. az említett 1245. évi példát Teodoricus kanonokkal).⁷⁷ Magam kérdésesnek látom, hogy a szebeni prépostság valaha is kifejlett, oszlopos és mesterkanonokkal rendelkező társasegyház lett volna, valószínűleg a XIII. század első felében az egykori *Desertum* papjai kezdték az addig csak préposttal rendelkező káptalan tagjainak tekinteni magukat. (Egyébként más szász dékánátusoknál is a helyi plébánosok alkották a *Landkapitel*.) E véleményem megerősítését látom abban

73 UGDS I. 414. p.; Erd. Okm. II. 611. sz.; Anjou-oklt. XI. 458. sz.

74 UGDS I. 438–439. p.; Erd. Okm. II. 681. sz.

75 Ld. 56. jegyz.

76 UGDS I. 481–484. p.; Erd. Okm. II. 916. sz.; Anjou-oklt. XX. 454. sz.

77 Reinerth, 1942. 346–347. p.

a tényben is, hogy a szebeni prépostság — bizonyára helyi káptalani tagok hiánya miatt — sohasem vált hiteleshellyé, hiszen kanonokok nélkül Szebenben bizonnyal nem volt elegendő írástudó munkaerő a közhitelű írásbeli tevékenység ellátásához. A dékán a szász plébánosok által választott tisztségviselő volt, szemben a király által kiszemelt préposttal. A fenti adatokból egyértelműen látható, hogy a dékán hamarosan a szebeni prépostság legfontosabb vezetőjévé vált, az egyházi joghatóságot gyakorló esztergomi érsek is őt tekintette tárgyalópartnerének és akarata végrehajtójának.⁷⁸ A prépost szerepe fokozatosan csökkent, idéztem, hogy a szebeni városi plébánia felett sem tudott befolyást szerezni.⁷⁹ Véleményem szerint, amíg a királyi kormányzatban és írásbeliségben tevékenykedtek a helyi prelátusok, addig nem okozott különösebb zavart a dékán működése, hiszen ellátta a prépostság irányítását. Azonban a prépostok eltűnése az udvari adminisztrációból a XIV. század első felében, megjelenésük a szebeni egyház területén már napvilágra hozta a két méltóságviselő ellentétét, amely az általam vizsgált korszakon túl is megmaradt. Tamás prépost a XIV. század elején éppen azért kereshetett magának esztergomi, majd gyulafehérvári kanonikátust, mert szebeni egyházának irányításába nem sok beleszólása maradt.

A joghatósági kérdések tárgyalását lezárva megjegyzendő: a XIV–XV. században, a prépostság megszűnése (1424) után is a szász papok a szebeni dékánátus egyházainak eredetét történetietlenül a csak 1226-ban alapított, 1227-ben pedig fel is állított, a tatárjáráskor (1241-ben) megsemmisült, később pedig több alkalommal is újjászervezni próbált milkói kun ténitőpüspökséggel kezdték kapcsolatba hozni. Úgy vélekedtek: a prépostság a püspökség pusztulása után, tulajdonképpen kényszerűségből létrejött egyházigazgatási egység volt, amelynek papsága és hívei maguk választották legfőbb egyházi hatóságuknak az esztergomi érseki széket. Ez azonban gyökeresen téves elképzelés volt, hiszen láttuk, a szebeni prépost egyháza a missziós püspökségnél évtizedekkel korábban jött létre az erdélyi egyházmege területéből.⁸⁰

A XIV. század első felében Magyarországot számtalan alkalommal felkereső pápai jövedelembehajtók is értékes adatokat hagyományoztak ránk a szebeni prépostsággal kapcsolatban. 1317–1320 között a betöltetlen javadalmak első

---

78 Uo. 348–349., 353–354. p.

79 Ld. 48–49. jegyz.

80 *Reinerth*, 1942. 351–353. p. Milkóra ld. *Makkai László: A milkói (kún) püspökség és népei*. Debrecen, 1936.; *Kosztai László: Missziós püspökségek*. In: *Korai magyar történeti lexikon*. (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Bp., 1994. (a továbbiakban: KMTL) 458–460. p.

évi bevételét kívánták a Szentszéknek beszédni. Rufinus de Civinio a szebeni plébániának magas, 36 budai ezüstmárka jövedelmet állapított meg, amelynek felét a szentágotai (Agnetheln) papból szebeni plébánossá választott Hermann 1318-ban le is róttá a pápai küldöttnek. Orlát (Winsberg) jövedelme Szeben harmada, 12 ezüstmárka volt. Ennek felét is Hermann szebeni plébános fizette ki a megválasztott Mátyás pap helyett. Vérd (Wert) csak hat márkányit jövedelmezett, ennek felét János pap szintén 1318-ban róttá le. Holcmány (Helzmenia, Holzmengen) 10 báni márka jövedelmet adott, ennek felét az új plébános, Henrik 1319-ben fizette ki. Baholc új papja, Henrik helyett apja kívánt fizetni, majd végül is Lengyelországi János róttá le az adót (a plébánia évi jövedelme 8 báni márka volt). E két utóbbi egyház jövedelme tehát nagyságrendekkel kisebb volt, mint Szebené, Vérdé és Holcmányé.⁸¹

Karl Reinerth szerint 60 egyház alkotta a három székre kiterjedő szebeni prépostságot,⁸² 1337-ben azonban csak a következő plébániák fizettek pápai tizedet: Vurpod (Portperk, Burgberg, papja: Miklós), Hermány (Kastenhok, Castenholz, papja: Deyhardus), Kakasfalva (Hanbach; papja: Krisztián), Vesződ (Wozzodya, Wassid, papja: Jakab), Mártonhegy (Martinsberg, papja: János), Kisprázsmár (Tharcla, Tarteln, papja: Miklós), Veresmart (Rothberg, papja: Lajos), Bralya (Brunwiler, Braller, papja: Mátyás), Talmács (Tolmacz, Talmesch, papja: Krisztián), Nádpaták (Borbarch, Rohrbach, papja: Lukács), Kereszténysziget (Grossau, papja: Henrik), Kürpöd (Kyrchperch, Kirchberg, papja: János), Sink (Grossschenk, papja: Rudberus), Fenyőfalva (Gieresau, papja: Jakab), Morgonda (Marienthal, papja: János), Dolmány (Thalheim, Thalheim, papja: János), Kistorony (Neppendorf, papja: Miklós), Szeben (papja: Herbord), Újfalu (Neudorf, papja: János), Kiscsür (Kleinscheuern, papja: Krisztián), Szentersébet (Hammersdorf, papja: Mihály), Hófföld (Hochfeld, papja: Gergely), Vízakna (Salzburg, papja: Konrád), Kisdisznód (Michelsberg, papja: Miklós), Nagydisznód (Heltau, papja: János), Nagycsür (Grossscheuern, papja: Krisztián), Szentágota (Agnetheln, papja: Hermann). Az e plébániák által befizetett összeg summázva 4 márkát, másfél fertót és másfél grossust tett ki.⁸³ A szebeni prépostsághoz tartozó egyházak listája bizonyosan nem teljes, hiszen hiányzik például Walbrunus dékán plébániája, a szelindeki.

---

81 *Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria (1281–1375)*. Bp., 1885. (Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia I/1.) (a továbbiakban: *Rationes collectorum*) 16–17. p.; Erd. Okm. II. 280. sz.

82 *Reinerth*, 1942. 354. p.

83 *Rationes collectorum* 143–144. p.; Erd. Okm. II. 1133. sz.

Akad néhány adat a szebeni prépost birtokaira, jövedelmeire is az általam vizsgált időszak vonatkozásában. A legjelentősebb jövedelemforrás a vízaknai sóbányászatból származó bevétel lehetett. Vízaknán már a IX. századtól folyt a sóművelés, az aknák döntő részben a király kezében voltak (sókamaraispáni székhely is volt), de egyikük — bizonyára a dél-erdélyi egyházi intézmény alapításakor — a szebeni prépost birtokába került.⁸⁴ 1328 márciusában I. Károly király a gyulafehérvári káptalant és Hidegvízi György vagy Pokafalvi Henning ispánokat bízta meg annak megtudakolásával és arról való jelentéssel, miszerint a szebeni prépostság régtől fogva birtokolta-e és jogosan adta-e bérbe vízaknai sóbányáját, amiként azt Tamás prépost állította új kiváltságlevél kiállítását kérve.⁸⁵ Áprilisban Henning ispán Bulcsú mester, szatmári főesperes tanúbizonysága mellett lefolytatta a vizsgálatot, majd ez alapján májusban a prépost állításait teljes mértékben igazoló jelentést tett az uralkodónak.⁸⁶ A fenti beszámoló alapján a király 1330-ban megerősítette a prépostságot vízaknai sóbányája birtoklásában.⁸⁷ (1338-ban Tamás prépost az erdélyi káptalannal átíratva a privilegiális oklevelet).⁸⁸ Az általam vizsgált időszakon túli adat arra mutat, hogy a helyi plébánosok a prépostnak adandó járandóságot — minden bizonnyal az egyházi felügyeletért járó cathedraticum egy részét (felét?, a másik rész az esztergomi érseké lehetett) — finom ezüstben kellett, hogy leróják.⁸⁹

Kevés adat maradt fenn a prépostság birtokairól. 1223-ban II. András király egyik okleveléből értesülünk arról: Kisdisznód (*Montem Sancti Michaelis*) valaha a szebeni egyházé volt, amelyet a király *Borornik/Borothnik* földért vett vissza a prépostságtól.⁹⁰ 1359-ből való azon oklevél, amely szerint *Prepostfalua (Prodnik)* a szebeni egyház — a senkszéki szászok által elfoglalt — birtoka,⁹¹ ez bizonnyal azonosítható az 1223-ban említett, az uralkodó által Kisdisznóért elcserélt földdel. Prépostfalva megfelel a Nagy-Küküllőnél fekvő Nagy- és Kisekemezőnek (Groß- és Kleinprobstdorf), amelyeket Zsigmond király (1387–1437) 1424-ben, a prépostság megszűntetésekor Szeben városának adományozott. A Zsigmond-féle oklevélben még felsorolt, szintén a városnak adott Rüszt (=Réc?) Küküllő megyében

---

84 Entz Géza–Kristó Gyula: Vízakna. In: KMTL 733. p.

85 UGDS I. 415. p.; Erd. Okm. II. 614. sz.; Anjou-oklt. XII. 112. sz.

86 UGDS I. 418–419. p., Erd. Okm. II. 620. sz.; Anjou-oklt. XII. 249. sz.

87 UGDS I. 431–432. p.; Erd. Okm. II. 671. sz.; Anjou-oklt. XIV. 164. sz.

88 UGDS I. 495–496. p.; Erd. Okm. II. 993. sz.

89 UGDS II. 81–83. p.; Erd. Okm. III. 623. sz.

90 UGDS I. 26–28. p.; Reg. Arp. 395. sz.; Erd. Okm. I. 125. sz.

91 UGDS II. 170–171. p.; Erd. Okm. III. 1098. sz.

is talán korai birtok lehetett.⁹² A prépostnak feltehetően bizonyos tizedjövedelme is volt a három szász székre kiterjedő egyházigazgatási területén, de erről a XIV. század közepéig tartó időszakra vonatkozóan nem ismerünk adatot.⁹³

A prépostság szebeni elhelyezkedéséről nem sok tudható. A XIV–XV. századra elkészülő Szűz Mária-plébániatemplom egy háromhajós román bazilika helyén épült fel. Közvetlen közelében állt a prépostság, amelyről 1783-ban azt jegyezték fel, hogy azonos a Bruckenthal-gimnázium könyvtárával.⁹⁴

Horst Klusch erdélyi szász művészettörténész 2001-ben új, de nem előzmények nélküli feltevéssel állt elő. Véleménye szerint a dél-erdélyi németység a XI. század végi kereszties hadjáratok Havasalföldön letelepedő, és később Dél-Erdélyben megjelenő német népességével (Amiens-i Remete Péter parasztjainak leszármazottaival) lenne azonos. Egyházilag a már ekkor — 1096-ban létező — milkói püspökséghez tartoztak, majd a XII. század második felében erdélyi dékánok, majd a létrejött szebeni prépostság irányítása alá kerültek.⁹⁵ A forrásokkal alá nem támasztható teória egyházi szempontból gyenge, sőt az elméletet semmissé tevő pontja a milkói püspökség 1096. évi létét igazoló oklevél, erről legutóbb Jakó Zsigmond bebizonyította: XVIII. század végi, Benkő József-féle hamisítvány lehet.⁹⁶

A szebeni prépostság kora Anjou-kor végéig terjedő históriája bemutatásának végére értem. A viszonylag kevés forrás töredékes kép megalkotását tette lehetővé, de — mint a bevezetőben írtam — ez a teljes forrásanyag bevonásával történt. Ezen írásom első darabja kíván lenni a hazai társaskáptalanok korai történetét bemutató tanulmánysorozatomban, és csak remélni tudom, hogy felkelti az egyháztörténet iránt érdeklődők figyelmét.

---

92 UGDS IV. 217. p.; Zsigmondkori Oklevéltár. Szerk.: Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor. I–XI. (1387–1424). Bp., 1951–2009. XI. 972. sz.

93 A prépostság jövedelmeire ld. még *Reinerth*, 1942. 331–332., 569–570., 576. p.

94 *Benkő Elek*: Nagyszeben. In: KMTL 478. p.; *Entz Géza*: Erdély építészete a 14–16. században. Kolozsvár 1996. 405. p.

95 *Klusch, Horst*: Az erdélyi szászok betelepüléséről. Kolozsvár, 2009. 30–31., 82–88. p. (Német változata: *Klusch, Horst*: Zur Ansiedlung der siebenbürger Sachsen. Bukarest–Klausenburg, 2001., mindenképpen olvasandó a magyar fordítás hibái miatt!).

96 Erd. Okm. I. 7. sz. (A korábbi kritikai irodalom felsorolásával).